

Afrika skriver tillbaka

– KOLONIALISMEN SOM LITTERATURTEMA

"Afrikas möte med Europa måste betraktas som en fruktansvärd olycka när det gäller (...) mänsklig förståelse och respekt" (---). "Först kastade Europa oss i slaveri, sedan koloniserade det oss. I ingendera rollen hade det behov av att förstå och uppskatta Afrika och gjorde heller inget försök till det." (---) "I dag är vår värld fortfarande illa åtgången genom följderna av detta omstörtande möte."

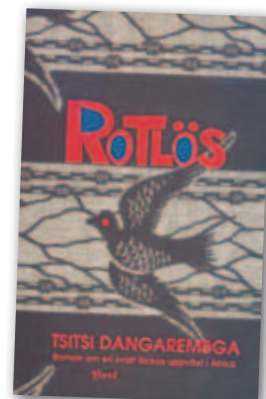
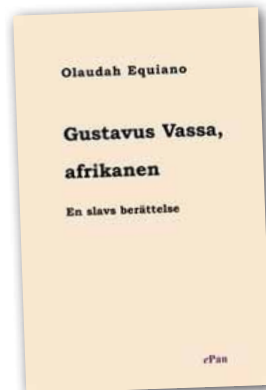
Chinua Achebe

Orden är Chinua Achebes, författaren till *Allt går sönder* (1958). Hans väg att öka förståelsen för det komplicerade historiska skeende då Afrika koloniserades var att skriva om det. *Allt går sönder* är hans debutroman och med den ville han skapa en motvikt till de koloniserande ländernas klichéartade bild av Afrika. Boken som skildrar igbostammens möte och konfrontation med den västerländska kulturen i slutet på 1800-talet är en världssuccé och den afrikanska kontinentens mest självklara klassiker. Hur reagerar folket mot koloniserarna? Ska man kämpa emot och värna sin egen kultur eller ge efter för de fördelar och frestelser som den nya makten kommer med?

I det här läromaterialet vill vi presentera hur du kan arbeta i Achebes anda och låta litteraturen ge en mer komplex bild av Afrika genom att låta eleverna läsa och arbeta med *"Allt går sönder"* och två andra titlar: *Gustavus Vassa*, av Olaudah Equiano, och *Rotlös*, av Tsitsi Dangarembga. *Gustavus Vassa* är en unik självbiografi. Den är skriven på 1700-talet av Olaudah Equiano som själv rövades bort som slav. Det är alltså en slavs ögonvittnesskildring. *Rotlös* handlar om en flickas uppväxt i 60-talets Rhodesia och skildrar konflikten mellan de västerländska och de gamla samhällsvärderingarna. *Rotlös* är också en roman om hur en flicka genom utbildning flyr sin kulturs förväntningar på hur hon ska leva. Tillsammans ger de tre titlarna en breddad bild av den historiska process som lett fram till vad Afrika är idag.

Alla tre titlarna finns utgivna i Kulturrådets litteraturserie "Alla tiders klassiker" och kan köpas till skolor för subventionerat pris (34–45 kr/bok). Böckerna finns till försäljning hos bokförlaget Natur & Kultur www.nok.se

Tanken är att du kan låta dina elever läsa en av titlarna men att samtliga titlar läses i klassen. Det övergripande temat är kolonisation och genom att arbeta med liknande frågeställningar kring tre underteman: ond och god, lika-olika och religion och mission och därefter redovisa i tvärgrupp får eleverna delge varandra sina läsoplevelser och sin kunskap.

Arbetet med böckerna bör inledas med klassdiskussioner kring vilka föreställningar eleverna har om vad som händer när ett folk eller ett land blir koloniserat. Därefter hjälper innehållsfrågor och temafrågor eleverna att bena ut vilken bild respektive bok ger. Slutligen finns flera olika redovisningsformer för arbetet med böckerna att välja bland. Ni kan också bredda, få ett utifrånsperspektiv, genom att läsa eller se en filmatisering av Joseph Conrads *Mörkrets hjärta*. Som inspiration finns exempel på en planering där en klass arbetat med temat under en fyraveckorsperiod.

KLASSDISKUSSION

1. Nedan följer några frågor att ta upp i klassen innan läsningen av romanerna påbörjas. Titta gärna på kartor och presentera fakta och samband.
2. Vad vet ni om kolonisationen av Afrika? Av andra delar av världen?
3. Hur tror ni att det gick till när Afrika koloniserades? Vilka faktiska konsekvenser fick det för folken som koloniserades?
4. Vad tror ni händer med människor, individer, familjer och hela samhällen, när de plötsligt hamnar under någon annans styre? Blir påtvingade en ny religion, ett nytt samhällssystem? Hur skulle ni reagera om ni blev utsatta för detsamma?
5. Hur ser dagsläget ut i Afrika? Vilka konsekvenser kan man se av kolonisationen? Hur många länder är fortfarande kolonier? Hur har övergången från koloni till fri stat gått?
6. Vad kan begreppet postkolonialism innebära?
7. Pågår kolonisation och människohandel även idag? I så fall var, hur och av vem?

INNEHÅLLS- OCH TEMAFRÅGOR

Nedan följer innehållsfrågor till varje titel och därefter några generella frågor kring de tre temana som kan användas på alla tre titlarna som underlag för tvärgruppsamtal.

INNEHÅLLSFRÅGOR /Allt går sönder

1. Beskriv bokens huvudperson Okonkwo. Vad tycker du om honom? Hur tror du att andra personer i boken ser på honom?
2. Vilken position har Okonkwo i sitt samhälle? Hur har han fått den?
3. Vad tror du att Okonkwos barndom betyder för den han har blivit?
4. Hur ser förhållandet mellan Okonkwo, sonen Nwoye och styvsonen Ikemefuna ut?
5. Vad tror du är orsaken till att Ikemefuna dör? Vilka konsekvenser får hans död?
6. Beskriv Igbo-samhället. Vem har en stark ställning? Vem har en svag?
7. Nwoye är en av de första som går över till kristendomen. Varför gör han det tror du? Hur kommer det sig att så många så småningom gör samma sak?
8. Livet förändras mycket efter européernas ankomst. Vad blev bättre? Vad blev sämre?
9. Hur utvecklas Okonkwo under berättelsen? Vilka händelser och personer är viktiga för hans utveckling. Hade hans tragiska öde kunnat bli ett annat?

INNEHÅLLSFRÅGOR /Gustavus Vassa

1. Beskriv bokens huvudperson Olaudah. Vad tycker du om honom? Hur tror du att andra personer i boken ser på honom?
2. Olaudah finner sig väl tillrätta, får ofta bra positioner och blir väl behandlad av sina vita herrar. Vad tror du att det beror på? Ge exempel på händelser som visar att han trots detta inte är herre över sitt eget liv.
3. Beskriv den syn det vita samhället har på de svarta i boken.
4. Hur ser Olaudah på de människor och den kultur som har makten över honom?
5. Vilka människor är viktiga för Olaudah? På vilket sätt påverkar de honom?
6. Utvecklas Olaudah under berättelsen? Beskriv hur.
7. Hur ser Olaudahs förhållande till religionen ut?
8. Vad betyder det för berättelsen att vi hela tiden får följa skeendet genom Olaudahs ögon?
9. Om du skulle sammanfatta texten, vad skulle du säga är bokens huvudtema? Utveckla ditt svar!

INNEHÅLLSFRÅGOR /Rotlös

1. Beskriv bokens huvudperson Tambu? Vad får du för bild av henne och vad tycker du om henne? Förändras din bild under läsningen? Hur tror du att andra personer i boken ser på henne?
2. Hur är det att vara ung i det samhälle som boken skildrar?
3. Hur skulle du beskriva Tambus liv?
4. Beskriv kusin Nyasha. Hur är hennes relation med sin familj? Hur kommer hon och Tambu överens?
5. Nyasha jämför ofta med sitt gamla liv i England. Varför tror du hon har så svårt att anpassa sig till sitt nya liv i Afrika?
6. Hur beskrivs kvinnan respektive mannen i boken. Är det någon skillnad på deras ställning i samhället?
7. Vilken roll i familjen har Babamukuru? Hur är hans relation till övriga familjemedlemmar?
8. På vilka olika sätt framställs "de vita" i boken? Är det oftast positivt eller negativt?
9. Om du skulle sammanfatta texten, vad skulle du säga är bokens huvudtema? Utveckla ditt svar!

TEMAFRÅGOR att använda för tvärgruppsdiskussioner:

Ond och god

1. Ge exempel ur böckerna på traditioner och förhållningssätt som du ser som "goda" respektive "onda".
2. Om du skulle rangordna människorna efter makt och människovärde/ond eller god i den bok du läst. I vilken ordning kommer de då?
3. Kolonistören, "den vite", utmålas ofta som den onde eftersom han tar över ett land och ett folk. Vilka argument tror du att han hade för att rättfärdiga sitt handlande?
4. På vilket sätt påverkas man av det samhälle man lever i? Vilka värderingar skulle du ha om du levte på den tid som boken skildrar?

Lika-olika

1. Beskriv det afrikanska samhälle som den bok du har läst skildrar.
2. Hur är det att vara kvinna i det samhället?
3. Vilken makt har folk över sitt liv i din bok? Vilken makt har individen? Vilken makt har kollektivet? Jämför med vårt eget samhälle
4. I böckerna skildras afrikanska traditioner, fester och högtider. Hur är de? Jämför med våra egna traditioner.

Religion och mission

1. Vad har personerna i den bok du läser för förhållande till religionen?
2. Vad tjänar man på att gå över till Kristendomen? Vad förloras?
3. Kan andra drivkrafter förutom tro fått missionärerna att åka till Afrika? Vad i så fall?
4. Hur ser religionens ställning ut i dagens samhälle? Byter folk religion? Missioneras det? Anses någon religion som finare eller bättre än någon annan?

REDOVISNINGSFORMER

Nedan följer ett antal olika redovisningsformer för arbetet med böckerna. Vår tanke har varit att de ska vara kreativa och att det ska finnas många olika typer att välja mellan. Välj en eller flera, beroende på vad som passar dig och din klass bäst. Du kan välja att jämföra med dagsläget, att illustrera, eller olika typer av muntliga och skriftliga former.

Kolonialism idag

Utgå ifrån klassens diskussioner om Allt går sönder, Gustavus Vassa och/eller Rotlös och undersök hur något ämne/några ämnen som ni har tagit upp ser ut idag, till exempel dagens människohandel, kolonialism, markägande, rotlöshet eller mission.

Fyra hörn

Skriv utifrån klassens research frågor och fyra alternativa svar kring till exempel ond och god, religion och mission eller lika-olika. Låt hörnen i rummet stå för de olika svaren. Tre konkreta alternativ plus ett öppet svar, "annat". Alla ställer sig i det hörn som passar dem bäst. Eleverna pratar ihop sig inom gruppen i varje hörn och ser om de menar samma sak. Grupperna får berätta för varandra vad de tycker. Den som instämmer mer med någon annan grupps svar byter hörn.

Exempel: Låt klassrummets fyra hörn representera svar på frågan "Vem bär ansvar för traditionsenliga mord på tvillingar?".

Svaren kan vara ...

- a) den som dödar
- b) föräldrarna som inte försvarar sina barn
- c) orakel, hövdingar och andra makthavare
- d) annat svar

Nyheter

Eleverna gör research för att kunna visa upp verkligheten så enkelt och begripligt som möjligt i en nyhetsartikel eller ett nyhetsprogram. Låt dem värdera källor och information. Är det här sant? Är det här rättvist? De får sedan bygga på med intervjuer som visar upp olika åsikter. Uppmana eleverna att samla mycket information för att senare fokusera och avgränsa.

a) Nyhetsprogram

Gör i grupper om fyra-fem en låtsasstudio. Eleverna skriver utifrån research manus till nyhetsuppläsning, gäster i soffan, TV-reportage, debatter, tävlingar och andra inslag som passar till det ämne ni arbetar med. Tänk på smink och kläder. Grupperna spelar upp för varandra.

b) Väggtidning

Klassen blir en redaktion och tilldelas olika uppgifter – några elever skriver nyhetsartiklar och notiser, några krönikor och andra reportage. Titta på hur en tidning brukar se ut och diskutera vad som gör en bra artikel, notis, krönika, reportage etc.

Nyhetsartikel:

Tänk på att presentera det viktigaste och mest intressanta först, och att blanda indirekt och direkt anföring i brödtexten. Jobba med rubrik och ingress, välj bild och skriv bildtext. Använd flera olika "ingångar" till texten, så som faktaruta, grafik, vi-fem (enkät), utbrutna citat etc. Jobba även med lay-out.

Notis:

Kortversion av nyhetsartikel. Används som uppföljning på "gammal" nyhet och passar för mindre nyheter.

Krönika:

En text som på ett mer underhållande och personligt sätt tar upp en dagsaktuell händelse. Tänk på att väva in fakta och kommentarer och komma med någon form av slutsats.

Reportage:

Se "Fiktivt reportage"

Jobba därefter med hela tidningens lay-out, sätt ihop och publicera på väggen.

Illustrerande

Världskarta

Kopiera en världskarta på OH-plast. Sätt upp ett stort papper på väggen och lys med OH-projektorn så att kartan syns. Fyll i konturerna på pappret. Rita in de platser som Allt går sönder, Gustavus Vassa och Rotlös utspelar sig på. Gör pilar som visar hur Gustavus Vassa reste runt i världen.

Tidslinje

Gör en tidslinje från 1700-talet, eller ännu tidigare, till idag. Utgå ifrån era diskussioner kring *Allt går sönder*, Gustavus Vassa och Rotlös och komplettera med annat historiskt och aktuellt material för att ge exempel på hur människor har skapat och förändrat samhällen och kulturer i Afrika. Fyll tidslinjen med rubriker, kortfattade texter och bilder för att visa tidsperioder, händelser, personer, traditioner, kulturmöten och utvecklingslinjer. Undvik att tidslinjen blir platt genom att använda papper av olika kvalitet och färg samt tredimensionella effekter med snören och andra collagematerial.

Illustration

Arbeta med lämpliga bild- och formtekniker för att skapa illustrationer som kompletterar och fördjupar *Allt går sönder*, Gustavus Vassa och/eller Rotlös. Varva bilder etc med citat från böckerna. Bygg en utställning.

Skriftligt

Fiktivt reportage

Gör ett tidningsreportage utifrån *Allt går sönder*, Gustavus Vassa och/eller Rotlös. Låt eleverna hitta på egna dialoger utifrån bokens människor, platser och fakta. Ett reportage kan ha följande fyra hörnstenar:

Dialog

I reportage pratar människor i ett sammanhang, ibland med varandra och annars med en synlig eller osynlig reporter. Berätta var den som pratar är och vem den pratar med ifall det är någon annan än reportern.

Människor

Välj en eller flera personer från böckerna och gör dem till huvudpersoner i reportaget. Beskriv kort men detaljerat hur de ser ut och betar sig så att läsarna ser dem framför sig. Välj också ut några bipersoner om det behövs – men ta inte för många, för det blir svårt för läsaren. Ni måste bestämma om ni själva ska finnas med i texten eller om ni ska vara tysta lyssnare.

Platser

Ni väljer vilken plats i böckerna som ska vara huvudplatsen i reportaget. Beskriv kort men detaljerat hur det ser ut där så att läsarna ser platsen framför sig. Miljöbeskrivningen får inte ta för mycket plats, för läsare är vanligen mer intresserade av människor. Platsen ska inordnas i händelsernas förlopp. Om ni hoppar till någon annan plats ska ni vara noga med förflyttningarna. Det är lätt att läsarna tappar bort sig.

Fakta

Väv in fakta i texten på ett smidigt sätt. Om det blir klumpigt är det bäst att bryta ut informationen i en faktaruta.

Recension

Eleverna söker och skriver ned information om *Allt går sönder*, Gustavus Vassa och/eller Rotlös och dess författare.

- Vilka perspektiv på ond och god, religion och mission eller lika-olika ger boken? Vilket budskap nås ni av? Vilket budskap tror ni är tanken bakom boken?
- Vilken är målgruppen?
- Hur kan boken ha passat in i sin samtids villkor och värderingar?
- Hur kan boken ge nutida läsare perspektiv på sina egna och andras identiteter, värderingar och föreställningar?

Eleven skriver en kort sammanfattning av boken, beskriver sina upplevelser av den och ger ett omdöme. Han eller hon kan även välja några citat som är typiska för boken.

- Hur ser upplägget ut? Vilken är berättartekniken?
- Vilka personer och platser är viktiga?
- Vilka konflikter tas upp?
- Hur är språket? Ordval? Bildspråk?

Novell

Låt eleven välja en stark känsla eller upplevelse som hon eller han själv har haft av ond och god, religion och mission eller lika-olika. Eleven undersöker känslan genom att i ungefär 15 minuter skriva om en händelse där känslan är med. Tänk på detaljer hos människor, miljöer och dialoger.

”Stör” sen texten med att hitta på ett nytt villkor i taget. Störningen kan till exempel vara en ny berättare, ny tid (kanske tio år senare), ny plats eller nya föremål. Efter varje störning ska eleven börja om med sin berättelse och uppfylla det nya villkoret. Stör berättelsen ungefär fyra gånger och börja om från början varje gång. På det sättet ändras historien från att vara självupplevd till att bli påhittad.

Poesi

Eleven väljer någon eller något ur böckerna att skriva en Jag-är-dikt om. Dikterna kan börja till exempel: ”Jag är slaven i lastutrymmet...” eller ”Jag är oraklet...” Dikterna kan handla om till exempel orättvisor, miljöer och drömmar eller något perspektiv på ond och god, religion och mission eller lika-olika. Skriv rent dikterna och illustrera dem. Läs upp och diskutera dikternas budskap i grupp.

Muntligt

Litteratursamtal

Eleverna förbereder i grupper fördjupande presentationer av Allt går sönder, Gustavus Vassa och/eller Rotlös med tillhörande diskussionsfrågor. De samlas i tvärgrupper om 7-10 personer och tar upp böckerna i tur och ordning. Efter varje presentation ställer klassen frågor och diskuterar.

Dramatisering

Utgå från en spännande situation eller konflikt ur Allt går sönder, Gustavus Vassa och/eller Rotlös och dramatisera den. Antingen kan scenen skrivas ner, och iscensättas på golvet när manuset är färdigt, eller så kan den improviseras fram. När man skriver dramatik är det viktigt att man tänker på att det är i dialogen och det sceniska som handlingen förs framåt.

Vid improvisation bestäms först vem som är vem i situationen och vad scenens huvudkonflikt är. Sedan är det bara att börja improvisera. Scenen kan självklart utvidgas genom att utveckla konflikter och lägga till oväntade händelser.

Man kan göra improvisationen flera gånger och diskutera inom gruppen vad man vill betona och förstärka och vad man upptäckt att man kan stryka mellan varje improvisation. Arbeta gärna med kläder, smink och specifik rekvisita som hjälp att leva sig in i situationen och de olika karaktärerna som ska gestaltas. Det hela kan även förstärkas med scenografi, ljus och ljud. Allt detta bidrar till att scenen och skådespelet blir roligare och lättare för eleven att leva sig in i.

Ni kan förstås även spela in er dramatisering. Antingen i en enda tagning (tänk i så fall på ljus, ljud och lugna kamerarörelser) eller om det finns möjlighet att redigera kan man arbeta mer avancerat filmiskt.

Forumspel

Lotta ihop grupper om fyra-fem personer. Varje grupp ska beskriva en konflikt ur Allt går sönder, Gustavus Vassa och/eller Rotlös där någon är illa ute. Improvisera ihop en 1-2 minuter lång scen med olika roller. Överdriv gärna konflikten och den karaktär som är i underläge.

Därefter spelas scenen upp för de övriga. Efter att scenen spelats upp är det dags för publiken att agera. Det sker genom att gruppen börjar spela upp scenen en gång till, och då ropar någon i publiken ”stopp” när den tycker att händelserna måste ändras och den förtryckta (den i underläge) ska agera annorlunda för att klara sig bättre. Då ”fryser” skådespelarna scenen och den förtryckta byts ut av personen som sa stopp. Spelet fortsätter, men den förtryckta har nu helt nya improviserade repliker.

Börja om från början och låt andra i publiken testa sina repliker. Hur ändras situationen? Diskutera efteråt olika sätt att lösa konflikten. Kunde man gjort annorlunda? Gå vidare med nästa scen.

Karaktärsarbete

Alla i klassen väljer en karaktär ur någon av romanerna. Det gör inget om flera väljer samma. Börja med att alla går runt i rummet och samtalsledaren ställer frågor som eleverna besvarar tyst för sig själva. Detta kan röra sig om allt från ålder, namn, intresse, civilstånd, älsklingsfärg, favoritdjur, musiksmak etc.

Sedan kan eleverna börja röra sig som de tror att deras karaktärer gör. Låt dem utföra vardagliga sysslor som till exempel att göra sig i ordning på morgonen eller koka en kopp te.

Eleverna kan även börja ta lite kontakt med varandra i sin karaktär. Antingen bara genom att heja och presentera sig eller så kan de alla vara i en specifik situation, till exempel på en krog eller en marknadsplats.

Man kan även delas in i grupper (4–5 personer) där de andra intervjuar rollkaraktären som vid en presskonferens. Efter en stund så byter eleverna plats och rollkaraktären byts ut.

Presskonferens

De olika karaktärerna ur samma roman håller en presskonferens på ett podium eller längst fram i klassrummet. En elev är presskonferensens samtalsledare. Övriga elever agerar journalister och kan vara olika tuffa och vetgiriga. De ställer frågor och karaktärerna svarar och förklarar sitt handlande.

Debatt

Vilka argument kan man ha haft för att berättiga kolonisation? Eleverna letar argument i böckerna och i andra källor och tänker till själva. Sedan förbereder de ett möte mellan några av personerna i böckerna och några kolonisationer (landsöverhuvuden, politiker, missionärer, företagare, med flera). Några elever tilldelas roller, andra fungerar som publik eller debattledare och ställer frågor och ifrågasätter. Fokusera kring: lika-olika; religion och mission; och ond och god.

Ett annat perspektiv

Chinua Achebe anklagade vid en föreläsning 1975 författaren Joseph Conrad för att bidra till den skeva bild världen har av kolonisationen. Han hävdade att Conrads skildring av Afrika som den andra världen, det vill säga motsatsen till det civiliserade/Europa, förstärkte västerlandets bild av afrikanen som en vilde. Detta trots att Conrads bok *Mörkrets hjärta* länge setts som kritisk mot kolonisation.

Se en filmatisering av romanen, antingen en klassisk (Nicolas Roegs från 1993 med Tim Roth och John Malkovich) eller Francis Ford Coppolas kultklassiker *Apocalypse Now* (som förflyttat handlingen till Vietnam) och försök reda ut hur det ligger till.

Diskutera:

1. Vilken bild ger filmen av vad kolonisation/krig gör med människorna som koloniserar/krigar? Hur påverkas individer av att bli beordrade att ta makten över ett folk?
2. Beskriv Mr/Colonel Kurtz och fundera på vad som gjort honom till den eller det han blivit. Ge exempel.
3. Ju mer Marlow/Willard (mannen som får i uppgift att hämta hem Kurtz) lär sig om Kurtz desto mer fascinerad blir han – varför?
4. Vilken är Marlows/Willards syn på kolonisationen/kriget? Hur framkommer det? Vilken är hans roll i berättelsen?
5. Kurtz säger precis innan han dör: "the horror! the horror!" Vad tror ni han menar och varför säger han det?
6. Hur beskrivs människorna som koloniserar/bekämpas? Ge exempel.
7. Vilket budskap vill Conrad förmedla med sin berättelse?

8. Varför tror ni att Achebe ansåg att Conrad gav en skev bild av verkligheten?
9. Varför har Coppola valt att förlägga berättelsen till Vietnam? Vilka likheter finns det mellan kolonisation och krig?

Läs utdrag ur Sven Lindqvists bok *Utrota varenda jävel*. Vilken bild ger han?

EXEMPEL PÅ PLANERING av arbetet med Afrika skriver tillbaka

Före läsningen – introduktion

I samband med att romanen/romanerna presenteras och delas ut kan en brain-storm samla upp vad ni redan vet och vad ni vill veta mer om inom temat kolonialism. Använd några av frågorna under rubriken Klassdiskussion och punkta upp vad alla säger på tavla eller OH. Låt alla få säga något.

Använd innehållsfrågorna till respektive roman som underlag för skriftliga reflektioner och gruppdiskussioner under läsningens gång.

I början av läsningen – vecka 1 och 2

Innan ni har kommit så långt i romanerna kan ni på lektionerna arbeta med någon arbets- och redovisningsform som antingen utgår från kolonialism i dagens samhälle eller illustrerar de stora dragen i romanerna, se förslag under rubrikerna Kolonialism idag och Illustrerande.

I slutet av och efter läsningen – vecka 3 och 4

När ni har läst så mycket att ni har fått en bra bild av romanerna kan ni välja olika muntliga och skriftliga redovisningsformer. Avsluta gärna arbetet med att byta perspektiv och läsa utdrag ur *Utrota varenda jävel* av Sven Lindqvist eller *Mörkrets hjärta* av Joseph Conrad eller titta på någon filmatisering, se frågeställningar under rubriken Ett annat perspektiv.

Utvärdering

Efter arbetet kan ni diskutera följande frågor, börja gärna med att skriva individuella svar:

- Vad har vi fått ut av romanerna och arbetet med Afrika skriver tillbaka?
- Har vi lärt oss något annat?
- Har det varit roligt?
- Vad var det bästa?
- Vad hade kunnat bli bättre?
- Vad ska vi komma ihåg till nästa gång vi arbetar med något litterärt tema?